

**ФУНКЦІЇ ДІЙ ТА СИТУАЦІЇ У РОМАНАХ І. ФРАНКА
"БОРИСЛАВ СМІЄТЬСЯ", "ПЕРЕХРЕСНІ СТЕЖКИ" І.Е. ЗОЛЯ
"ЖЕРМІНАЛЬ"**

Функціонування дії і ситуації має непересічне значення у канві художнього твору. Особливості їх функціонування досліджувалися у працях провідних літературознавців (М. Ткачук, В. Матвіїшин), проте на сьогоднішній день бракує цілісного компаративного аналізу.

І. Франко і Е. Золя створюють ситуації, які найповніше і найбагатогранніше розкривають певні риси героїв, дозволяють глибше проникнути у їх психологію. Можна говорити про той факт, що саме вдало створені сюжетні ситуації – особливо ті, що мають екзогенний характер або являють собою дилему, – певним чином керують вчинками персонажів. Так, психологічно вмотивованою можемо назвати ситуацію на початку роману "Жерміналь", коли Етьєн намагався влаштуватися на роботу. У цьому випадку письменник розкриває не лише психологічний стан Етьєна, а й аналізує взаємовідношення між іншими героями (Має, Раснер):

"... Есть у тебя свободная комната? И можешь ли ты кормить его в долг две недели?

Широкое лицо Раснера вдруг выразило недоверие. Он окинул Этьена быстрым взглядом и, даже не дав себе труда выразить сожаление, коротко ответил:

– Обе комнаты заняты. Не могу" [1;76].

Але ситуація різко змінюється у той момент, коли дружина Раснера говорить про те, що надійшов лист від Плюшара: виявляється, Лантье добре знайомий з політичним діячем. І у той же час миттєво змінюється ставлення господаря шинку до молодого чоловіка. "Раснер еще раз внимательно оглядел незнакомца, и в лице его сразу произошла перемена: оно выразило чувство симпатии. Потом, повернувшись к жене, сказал:

– Вот Маэ привел ко мне этого молодого человека, своего откатчика. Спрашивает, не найдётся ли у нас свободной комнаты для него и не можем ли мы открыть ему кредит на две недели" [1;77]. Саме завдяки сприятливому збігу обставин Етьєн залишається у селищі Двісті сорок, чим зумовлює зародження і розвиток головного конфлікту у романі. Події у творі розвиваються активно, не затримуючи романну дію.

Роман "Перехресні стежки" також починається зі збігу обставин, випадковою зустріччю: "Оклик, що залунав із другого краю вулиці, вивів його з тої рівноваги. Він озирнувся і побачив, як півперек вулиці, кланяючись капелюхом і весело балакаючи, наближався до нього середнього росту підстаркуватий панок з коротко остриженим ріденьким волоссям, рудими сивавими вусами, одягнений у чорний витертий сурдут. Д-р Рафалович мав

бистре око і добру пам'ять, але не міг пригадати собі, щоб де-небудь і коли-небудь знав сього панка. Панок, видно, й сам Догадався сього.

– Що, не пізнають мене пан меценас? – говорив він радісно і дуже голосно, немов бажав, щоб і прохожі чули його слова. – А, не диво, не диво! Давні часи, як ми бачились. Ще й як бачились! Ану, прошу придивитися мені добре, прошу пригадати собі, га,га,га!" [5; 174]. Доречно навести думку А. Ковальчук, яка вважає, що "Франко зумисне зображає життя своїх персонажів ситуативно, щоб показати внутрішньо-психологічний вектор залежності людини від життєвих обставин, несподіваних ситуацій, котрі коригують бажання, поведінку та вчинки особистості"[3;169].

Роман "Борислав сміється" також починається з ситуації, спричиненої збігом обставин (згадаймо: скалічено Бенедьо Синицю, його не беруть до роботи і у той же час йому пропонують керувати будівництвом нафтарні у Бориславі). Отже, можемо говориш про той факт, що саме ці ситуації у творах являють собою зав'язку романної дії. Відповідно до ситуацій, що склалися на початку художніх полотен, розгортаються сюжетні лінії.

На значну увагу заслуговують ситуації, які допомагають пояснити мотивацію вчинків героїв, розкрити ідейні переконання.

Е. Золя всебічно розкриває взаємовідносини як між робітниками, так і між представниками панівного класу. Так, у ході розмови Денелена з Грегуаром дізнаємося про нестабільне фінансове становище першого. Письменник змальовує Денелена загалом непоганою людиною порівняно з іншими представниками його класу. Але у ворожому світі бізнесу вижити непросто. Зізнатися у тому, що його справи йдуть погано Денелен не може, адже одразу знайдуться ті, які заберуть у нього останнє. Тому у розмові з Грегуаром Денелен намагається не допустити того, щоб співрозмовник здогадався про його справжній фінансовий стан:

"Денелен слушал с какой-то растерянной улыбкой.

– Так значит, – сказал он, – если бы я предложил тебе вложить в мои копи сто тысяч, ты бы отказался?

Заметив встревоженные лица Грегуаров, он пожалел, что поторопился, и решил отложить разговор о займе до последней крайности.

– О, не беспокойся, я еще до этого не дошел! Я пошутил. А ведь ты, пожалуй, прав. Денежки, которые загребаешь чужими руками, самые верные, и хлопот никаких" [1;91]. Але, як ми дізнаємося впродовж розгортання сюжету, ситуація складається таким чином, що Денелену доводиться зізнатися у своєму безвихідному становищі. Б. Золя відтворив типову ситуацію, яка мала місце у тогочасному суспільстві: заможніші компанії заволодівали меншими, які були неконкурентоспроможними.

Згадаймо сім'ю Має, яка займає центральне місце у розкритті проблематики роману і уособлює страждання людей взагалі Романна дія розвивається таким чином, що сімейство Має постійно знаходиться у центрі уваги письменника. При чому через призму світовідчуття цього сімейства автор

аналізує проблеми не лише генетичного плану, а й суто сімейні (батьки – діти), особистісні (Катрін – Етьєн;), політичні (Має).

Ситуація складається таким чином, що жінка Має змушена йти просити грошей у панів. Митець з великою майстерністю передає весь трагізм ситуації, вкотре наголошуючи на тому, що бідним людям нема звідки чекати на поміч. Дія відбувається у будинку Грегуарів. Слова автора допомагають відтворити обстановку, у якій відбувається розмова, інтер'єр будинку Грегуарів, їх "ліберальні" погляди, родина Має і родина Грегуарів – два протилежні мікросвіти, які за соціальними законами не можуть співіснувати у злагоді. "Войдя, в столовую, дети и мать замерли, ошеломлённые внезапной волной тепла, и, оробев, в смущении глядели на старого барина и старую барыню, полулежавшую в удобных креслах и спокойно смотревших на просите лей" [1;102]. Письменник з іронією говорить про те, що вони "гордились тем, что творят добрые дела разумно, ибо всегда боялись, как бы милостыней не оказать поощрение пороку. Поэтому они никогда не подавали деньгами, никогда!" [1;102]. І коли на запитання паві Грегуар скільки в сім'ї Має дітей, жінка відповіла, що семеро, "господин Грегуар, снова принявшийся было за газету, даже подскочил от негодования.

– Семеро? Да зачем же столько? Боже мой!

– Это неблагоразумно! – укоризненно промолвила г-жа Грегуар" [1;105]. Дійсно, сім'я Грегуарів живе за іншими моральними законами, для них незрозуміло, навіщо народжувати стільки дітей, якщо їх нічим годувати. Для сім'ї Має діти – робоча сила, вони змалечку привчаються до нелюдських умов праці. Письменник у цій ситуації з великою майстерністю змалював типове явище тогочасної дійсності.

Створює Золя і типові ситуації у селищі шахтарів, які розкривають сутність взаємовідносин між людьми на побутовому рівні. Не розвиваючись культурно, люди мають одну розвагу: попліткувати про своїх сусідів, причому роблять це із задоволенням, заздощами, забуваючи про свої власні справи. У деяких випадках вони позбавлені елементарного почуття взаємодопомоги, людяності. Наведемо приклад із діалогу між жінкою Левака і жінкою П'єрона:

" – Эти Маэ вечно без гроша без гроша сидят! А ведь немало зарабатывают. Известно, куда у них денежки уходят!..

– А знаешь, что мне сейчас рассказали про неё? Она нынче утром ходила в Пиолену милостыню просить у господ. И ещё люди рассказывают, как ей Мегра сперва не дал хлеба в долг, а потом вдруг расщедрился – и того и другого надавал... Знаем мы, какую плату берёт Мегра" [1;120].

Перебіг подій у романі відбувається таким чином, що більша частина ситуацій (певною мірою конфліктних) спрямовані на розгортання основного конфлікту твору. Доречно наголосити на тому, що саме взаємозв'язок ситуацій, що мають місце у шахтарському селищі, і ситуацій, що склалися у ворожому таборі, допомагає створити потрібний емоційний фон до розгортання конфлікту в романі: "Как раз когда Этьен пришёл к Раснеру, возвратившийся ю Монсу

рабочий рассказывал, что на стене возле кассы наклеено объявление, но сам он его не читал и не знает хорошенько, что там написано. Зашёл второй, потом третий, каждый рассказывал по-своему, но было очевидно, что Компания приняла какое-то решение.

Машинист не спеша свернул папиросу.

– Скажу, что это легко было предвидеть... Они сами толкают вас на крайности" [1;190]. І коли Суварін пояснив, що в Компанії криза і вона не в змозі виплачувати гроші шахтарям, Раснер говорить про те, що треба домовилися з Компанією без страйкування. Письменник змальовує різні типи людських характерів, які проявляються відповідно до ситуацій, що склалися. Так, Раснер навіть перед дружиною у цій ситуації виступає боягузом, який боїться йти проти влади.

Впродовж розгортання подій ситуація складається таким чином, що діти Має повинні йти просити милостиню, збирати вугілля, їстівну траву і коріння. Цей факт повного морального падіння глибоко вражає дружину Має, адже нещодавно вона погрожувала покарати дітей, якщо дізнається, що вони просять милостиню. І настає такий момент, коли вона сама виганяє їх на вулицю добувати яку-небудь їжу, щоб не вмерти з голоду. Люди, обмежені у суспільно-політичних і культурних поглядах, борються за елементарне виживання у складних умовах. Вони не можуть адекватно реагувати на події, що відбуваються навколо них. Тому не дивно, що на молодшому поколінні виразно позначилися риси деградації у фізичному (Альзіра) і, особливо, моральному планах (Жанлен). Щодо останнього, цілком слушним прикладом деградації особистості може слугувати ситуація, під час якої Жанлен вбиває солдата. Драматизм позначений тим фактом, що з солдатом, якого вбив підліток, за декілька днів до трагедії розмовляв Етьєн. Розмова велася у дружній атмосфері: молодий військовий розповідав про свою сім'ю, про те, як проводжали його рідні до армії. І у кінці розмови він не витримує – і з болем і відчаєм говорить: "... Ах, боже ты мой! Боже мой! Далеко до наших країв!

Глаза у него наполнились слезами, но он все смеялся" [1;410].

Тема деградації людини, перетворення її на моральну потвору простежується і у романі І. Франка "Перехресні стежки". Маємо на увазі постать Валеріана Стальського. Під час перебігу подій, розгортання певних конфліктних ситуацій, в яких яскраво виражені усі нелюдські риси цього персонажа, на особливу увагу заслуговують ситуації, що стосуються взаємин Стальського і Барана. Стальський як людина обмежена, жорстока отримує неабияке насолодження від знущань над оточуючими людьми. Він не робить винятку і для хворого (і душевно, і фізично) Барана, який багато років тому вбив свою дружину: при найменшій нагоді намагається якомога болючіше вколоти словом, з насолодою дивиться, як у Барана починаються напади його хвороби. Золя показує, як низько може опуститися людина, втратити моральні якості, перетворитися на тварину в людській подобі. При черговому знущанні був присутній і Євгеній Рафалович, якого приголомшило це видовище. І "щоби

хоч трохи затерти страшне вражіння, Євгеній виняв із шафи бутельку вишняка і два келишки і поставив на стіл... Випили по лампочці, Стальський сів на софі, простяг ноги наперед себе, заложивши руки на животі Євгеній усе ще почував дроз у нервах" [5; 198].

Крім того, що Баран виступає в романі у ролі жертви знуцань, за допомогою цього образу письменник створює ситуацію, яка відзначена водночас і трагічними нотами, і деякою мірою жорстоко-гумористичними. Йдеться про епізод, коля Баранові наговорили на Рафаловича, що той антихрист і скоро настане той час, коля Євгеній буде їздити верхи і накладати свою печать на людей:

" – Слухайте, тале Баране, – мовив Євгеній. – Ну, скажіть по щирості, пощо ви питали мене про чвірку і про чорних коней?

Баран уперто вдивлявся в його лице, немовби хотів там вичитати щось таємне, а потім, озирнувшись поза себе, промовив майже пошепки, зо страхом:

– То ще не настав час?

– Який час?

– Що ви маєте їздити по краю чвіркою чорних коней.

– Я? Що ж я, магнат який?

– Е, що там магнат! – згідно мовив Баран. – Чвіркою чорних коней... їздити по краю і збирати народ... І накладати свою печать на тих, хто увірить у вас" [5;280]. Зазначений епізод має набагато глибший підтекст, ніж той, що лежить на поверхні. Барана було підбурено не лише з метою таким способом зганьбити Рафаловича, адже усі в місті знали про те, що собою уявляє особа Барана; недруги адвокати шукали будь-яких шляхів, навіть таких безглуздох, для того, щоб посіяти смуту серед простих людей, які довіряли і поважали Рафаловича, поставити його ім'я поряд з ім'ям душевно хворого Барана.

Інший тип аморальних людей змальовує І. Франко у романі "Борислав сміється", які заради наживи, власної вигоди ладні прислужуватися перед іншими, наводити наклепи, підлещуватися. Відповідно до їхніх ідейних переконань митець будує структуру взаємин і створює ситуації, які з великою переконливістю розкривають ницість і душевну пустоту Германа і Леона Крім того, що перед реципієнтом постають дегенеративні типи людського суспільства, автор ставить і розв'язує питання про те, що не може бути дійсно дружніх стосунків між людьми, які потайки і відкрито заздрять, намагаються принизити один одного. Наприклад, ситуація, коли Леон йде додому до Германового помешкання. Дорогою вони розмовляють неначе справжні друзі, але картина різко змінюється, у той момент, коли Леон залишається сам на сам у кімнаті. У його монолозі яскраво виражено справжнє ставлення до Германа: "Хвилю сидів без руху і думки. Розігравши хвиля його фантазії нараз ізсякла, втихла під впливом сеї тиші, сього немов могильного холоду, який панував в тім домі. Він сам не знав, чому ся тиша йому не подобалась.

– Тьфу до чорта, якась мов розбійницька коршма, аж чоловікові моторошно!.. Здається, що от-от хтось випаде з-за дверей і вхопить тебе за

горло. А ще й ті образи, такі глупі морди! Тьфу, я би того й на хвилину не стерпів, а йому що, жиє собі, як миш в ходаці, та й не дбає ні про що!.." [4; 278-279].

Франкові вдалося з неперевершеною майстерністю розкрити усі грані людської душі, наголосити на найважливішій категорії людського існування, про яку часто забувають герої роману – людяності.

Використовують письменники і ситуації, в яких героїв випробує або доля, випадок (Євген Рафалович), або оточуючі люди (Бенедьо Синиця, Етьєн Лангьє). Взагалі можемо говорити про той факт, що майже кожна ситуація, а тим паче конфліктна, являє собою певне випробування для героя. Адже саме у подоланні перешкод, відстоюванні ідейних і моральних принципів відбувається становлення героя, еволюціонують його визначальні риси характеру. Зупинимося на прикладі з роману "Борислав сміється". Дія відбувається у хатині Матія, де збираються Робітники для обговорення питань, що турбують простих людей. Саме під час одного з таких зборів відбувається знайомство Бенеді з побратимами. Митець різнопланово подає опис ситуації, під час якої побратими на свій манер випробують незнайому людину, Синицю. Ставлячи іноді образливі і в'їдливі питання, вони намагаються тим самим розкрити характер і наміри людини, що прийшла до них, і яку, можливо, вони приймуть до себе у товариство. У цій ситуації Бенедьо показав себе як людина щира, принципова. Саме тому, коли він відверто зізнався присутнім, що сам не знає з якої панської ласки його поставлено майстром на фабриці, і побратими досить бурно відреагували на ці слова: "– Гм, майстром? А за яку то ласку? Певно, вмієте добре доповідати жидові на своїх товаришів?" [4;314], Синиця. "спалахнув увесь, немов огнем. Він хвилину вагувався, чи відповідати велетові на його питання, чи плюнути йому в очі, забратися і йти геть із сеї хати та з-між тії дивних людей" [4;314]. Щодо функціонування дії і ситуації у романі "Перехресні стежки", слід звернути увагу, що письменник доволі часто послуговується авторським коментарем для створення загального емоційного фону; іноді саме за його допомогою підводить до самої ситуації. Найбільша кількість ситуацій, що мають випадковий характер, стосуються безпосередньо особи Євгена Рафаловича і Репни Стальської. Перебіг подій у романній структурі відбувається таким чином, що реципієнт постійно відчуває, що ситуації виникають ніби випадково, але водночас ці постійні випадковості наводять на думку про те, що це усе ж таки доля випробує героїв. Наведемо приклад з твору. "Д-р Рафалович майже зовсім забув про свою хвилеву стрічу з чорною дамою в ту неділю, коли зі Стальським ішов наймати помешкання. Від тої неділі минуло вже пару місяців, і він ніколи більше не стрічав, її. Зрештою канцелярій на праця, вічні терміни і тисячі ненастанних турбот, що переходили через його голову, не давали йому часу думати ані про ту появу, ані про ту драму, якої спомини вона викликала була в його серці. Та ось другого дня по візиті Вагмана одна маленька пригода знов торкнула в його душі ту, здавалось, порвану струну" [5;226]; "Йому було соромно, що вид якоїсь, правдоподібно,

зовсім незнайомої дами так відразу вивів його з духової рівноваги; соромно й того, що спомини про ту, котру нагадав йому сей вид, досі ще мають таку силу над його душею" [5;229]. Після глибокого душевного потрясіння Євгеній не міг; уже зосередитися на книжці, що чигав. Підсилюючи загальний напружений емоційний фон цієї ситуації, письменник у наступному розділі вводить ретроспективні картини з юності героїв, даючи змогу проаналізувати градацію почуттів; еволюцію характерів Євгенія і Репни, а отже, таким чином, розкрити, внутрішній світ героїв.

Впродовж розгортання подій Рафалович не зраджує своїй принциповості, своїм моральним, ідейним переконанням. Автор випробовує його в усіх сферах життя за допомогою різних засобів, – і кожного разу Рафалович знаходить у собі сили протистояти життєвим негараздам. Використовуючи багатство засобів художнього зображення (ми говоримо про них у кожному параграфі дослідження) письменник вдалося відтворити вагання, мрії, міркування, аргументацію фактів. Крім того, велику роль відіграє і самоаналіз вчинків героя, адже таким чином складається його цілісний психологічний образ.

Дія і ситуація, як зазначалося вище, являють собою одну з важливих складових у романній структурі. Проблеми будь-якого змісту передаються у творах переважно внаслідок створення авторами відповідних ситуацій, які дозволяють втілювати певні ідеї, переконання, міркування героїв, що стосуються усіх сфер життя. Саме тому кожна із ситуацій вмотивована письменниками, продумана від першої і до останньої репліки героїв. По суті ситуація вміщує у собі сукупність характерологічних ознак персонажів; також може бути прикладом ідейно-філософського осмислення проблем, які змальовано у соціально-історичному контексті. Доречним є зауваження Д. Наливайка: "На відміну від своїх попередників Франко і Золя ставлять зображуване вже не в моральний, а насамперед в соціально-історичний контекст, трактують його як початок великого й тривалого процесу, який приведе, зрештою до радикальних змін у житті суспільства" [2;313].

За обсягом порушених проблем та їх варіацій І. Франко і Е. Золя, визначні майстри письма, змогли дати беззаперечно панорамну картину об'єктивного бачення постановки і вирішення конкретних завдань.

Література

1. Золя Э. Ругон-Маккары. Собрание сочинений: В 26 т. – Т. 10: Жерминаль – М.: Госиздат худ. лит., 1963. – 576 с.
2. Наливайко Д.С. Спільність і своєрідність: Українська література в контексті європейського літературного процесу. – К.: Дніпро, 1988. – 395с.
3. Ковальчук А. Еволюція поглядів І. Франка на психологію переступника // Київська старовина. – 2001. – № 4. – С. 163-175.
4. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – Т. 15: Повісті та оповідання. – К.: Наукова думка, 1978. – 512с.

5. Франко І. Зібрання творів: У 50-ти томах. – Т. 20: Повісті та оповідання. – К.: Наукова думка, 1979. – 486с.

Анотація

У статті робиться спроба аналізу функціонування дії та ситуації у романах І. Франка "Борислав сміється", "Перехресні стежки" і Е. Золя "Жерміналь". Об'єктом дослідження виступають зазначені вище твори. Автор ставить за мету вивчити своєрідність дії та ситуації, які є основою внутрішньої організації сюжету. Вдало створені сюжетні ситуації – особливо ті, що мають екзогенний характер або являють собою дилему, – певним чином керують вчинками персонажів. Ситуація вмщує у собі сукупність характерологічних ознак персонажів. Також може бути прикладом ідейно-філософського осмислення проблем, які змальовано у соціально-історичному контексті.

Ключові слова: дія, ситуація, конфлікт, особистіший конфлікт, розв'язка, сюжет.

Аннотация

В статье делается попытка анализа функционирования действия и ситуации в романах И. Франка "Борислав смеётся", "Пересекающиеся тропы" и Э. Золя "Жерминаль". Объектом исследования являются произведения, речь о которых шла выше. Умело созданные сюжетные ситуации – особенно те, которые имеют экзогенный характер или являются дилеммой, – в какой-то мере управляют поступками персонажей. Ситуация состоит из совокупности характерологических признаков персонажей. Также может быть примером идейно-философского осмысления проблем, которые изображены в социально-историческом контексте.

Ключевые слова: действие, ситуация, конфликт, личностный конфликт, развязка, сюжет.

Summary

The article gives an attempt of analysis function of action and situation in the novels "The Borislav is laughs", "The Criss-crossed Paths" by I. Franko and "Zherminale" by E. Zolia. The author's aim is the study of originality action and situation which are the basis internal organization of fibula. The plot situation, successfully created, especially those having exogenous character or being a dilemma, control characters' behavior in a way. The situation contains the whole complex of characters' peculiarities, as well as it can be the example of ideological and philosophical understanding of the problems, described in social-historical context.

Key words: action, situation, conflict, personal conflict, the denouement, the plot

Стаття прорецензована і рекомендована до друку кандидатом філологічних наук, доцентом кафедри української і зарубіжної літератури Г.І. Атрошенко